

GERIT

GERONTOLOGINEN SOSIAALITYÖ
ERITYISEN TUEN TARPEISIIN VASTAAMASSA

Gerontologinen sosiaalityö erityisen tuen tarpeisiin vastaamassa (GERIT) -tutkimushanke 1.1.2021-31.12.2022

Loppuraportin tiivistelmä (8.12.2023)

KONSORTION JOHTAJA: Professori Marjaana Seppänen, Helsingin yliopisto

KONSORTIOHANKKEEN OSAPUOLET: Helsingin yliopisto, Itä-Suomen yliopisto ja Lapin yliopisto

HANKKEEN YHTEYSHENKILÖ: Apulaisprofessori Minna Zechner, Helsingin yliopisto

Sisällys

Johdanto	2
Tutkimushankkeen toteutus	3
Tutkimusaineisto, tutkimusmenetelmät ja tutkimusympäristö	3
Tutkimusryhmä	4
Hankkeen keskeiset tulokset	4
TP 1: Portinvartijat – asiakas- ja palveluohjausprosessi gerontologiseen sosiaalityöhön	5
TP 2: Ikääntyneiden taloudelliset haasteet	6
TP 3: Gerontologinen sosiaalityö kasautuvan huono-osaisuuden asiakastilanteissa.....	7
Johtopäätökset	8
Jatkotutkimuksen tarpeet.....	9
Hankkeen julkaisut	10

Johdanto

Gerontologinen sosiaalityö on kehittymässä yhdeksi sosiaalityön erityisalueeksi osana palvelujärjestelmää niin Suomessa kuin monessa muussakin Euroopan maassa. Vaikka Suomessa sosiaalihuoltolaki (1301/2014) ja laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista (980/2012) ovat vahvistaneet gerontologisen sosiaalityön roolia ja kehitystä, etsii gerontologinen sosiaalityö vielä paikkaansa osana palvelujärjestelmää. Kehittymistä tukevalle tutkimustiedolle on suuri tarve, mihin GERIT-hanke on vuosien 2021–2022 aikana sosiaalityön VTR-rahoituksella toteutetussa tutkimuksessa osaltaan vastannut.

Vanhojen ihmisten moniulotteinen huono-osaisuus on viime aikoina saanut uusia muotoja. Samaan aikaan palvelujärjestelmän monimutkaisuus ja palveluiden siirtyminen verkkoon tai fyysisesti etäälle vaikeuttavat avun saantia. Vanhuuden sosiaaliset, terveydelliset ja taloudelliset ongelmat kietoutuvat yhteen ja voivat olla myös vuosien ja vuosikymmenten huono-osaisuuden tulosta. Sosiaalityöntekijältä vaaditaan kykyä ja mahdollisuutta työskennellä kompleksisten elämäntilanteiden parissa. Tieto gerontologisen sosiaalityön tarpeen taustalla olevista tekijöistä on sirpaleista ja ymmärrys näiden yhteisvaikutuksista iäkkään ihmisen kokonaistilanteessa on tärkeä lähtökohta gerontologisen sosiaalityön kehittämisessä. Tässä raportoitavassa tutkimuksessa tarkasteltiin iäkkäiden vaikeita elämäntilanteita ja niiden syntyä, tuen tarpeen tunnistamista, gerontologiseen sosiaalityöhön ohjautumista sekä gerontologisen sosiaalityön työmenetelmiä. Tutkimus kohdentui erityisen tuen tarpeessa oleviin ikääntyneisiin (SHL 1301/2014, 3§) ja työskentelyyn heidän kanssaan.

Tutkimuksen teoreettinen tausta kytkeytyi vanhuusiän syrjäytymiseen ja prekaariuden kysymyksiin. Ikääntyvän väestön syrjäytyminen on tunnistettu yhdeksi Euroopan tärkeimmistä sosiaalipoliittisista haasteista. Syrjäytyminen on monimutkainen ja moniulotteinen prosessi, johon liittyy resurssien, oikeuksien, tavaroiden ja palvelujen puutetta ja osattomuutta sellaisista suhteista ja toiminnoista, jotka ovat yhteiskunnan enemmistön saatavilla. Syrjäytyminen vaikuttaa sekä yksilön elämänlaatuun että koko yhteiskunnan oikeudenmukaisuuteen ja yhteenkuuluvuuteen. Syrjäytymisen taustalla on niin yksilö- ja ryhmäkohtaisia olosuhteita kuin rakenteellisia tekijöitä. Tutkimuksessa keskeisenä näkökulmana olleen syrjäytymisen tarkastelu lisäsi ymmärrystä erilaisten hyvinvointivajeiden moninaisuudesta ja niiden taustalla olevista tekijöistä.

GERIT-hankkeen tutkimuskysymykset olivat:

1. Miten erilaiset elämäntilanteet tuottavat erityisen tuen tarvetta vanhoilla ihmisillä ja millä tavoin tuen tarpeita tunnistetaan erilaisissa toimintaympäristöissä?
2. Millaisten prosessien kautta erityisen tuen tarpeessa olevia vanhoja ihmisiä ohjataan gerontologisen sosiaalityön palveluihin?
3. Millä tavoin gerontologisen sosiaalityön työmenetelmissä huomioidaan moniulotteinen huono-osaisuus?

Tutkimushankkeen toteutus

Kolmen yliopiston yhteistyönä toteutettu tutkimushanke perustui kokonaisvaltaiselle yliopistojen väliselle yhteistyölle. Tutkimukselle merkittävää lisäarvoa tuotti se, että vaikka kullakin yliopistolla oli oma työpakettinsa, aineistot kerättiin yhteisesti. Konsortio mahdollisti laajan maantieteellisen kattavuuden sekä riittävän suuren ja monipuolisen tutkimusaineiston keräämisen. Tietoa tuotettiin sekä suurempien kuntien, haja-asutusalueiden että erilaisten yhteistoiminta-alueiden näkökulmasta.

Helsingin yliopiston (HY), Itä-Suomen yliopiston (UEF) ja Lapin yliopiston (LY) sosiaalitieteiden piirissä työskentelee gerontologiseen sosiaalityöhön, sosiaalipolitiikkaan ja sosiaaligerontologiaan perehtyneitä tutkijoita, ja yhdessä toteutetun hankkeen avulla voitiin tuottaa merkittävä kontribuutio gerontologisen sosiaalityön tiedonmuodostukseen, koulutukseen ja gerontologisen sosiaalityön tutkimusperustaiseen kehittämiseen. Tutkimusryhmään kuului myös useita tutkijoita, joilla on vankka työkokemus käytännön gerontologisesta sosiaalityöstä ja sen kehittamisestä sekä akateemisesta tutkimuksesta ja tutkimusympäristöstä. Tämä edisti hankkeen vahvaa käytäntörelevanssia, mikä näkyi tiiviinä yhteistyönä kentän toimijoiden kanssa koko hankkeen ajan.

Tutkimusaineisto, tutkimusmenetelmät ja tutkimusympäristö

Tutkimushanke nojasi laadulliseen tutkimusperinteeseen. Koska gerontologista sosiaalityötä ja erityisen tuen tarpeessa olevia iäkkäitä asiakkaita koskevaa tutkimusta on tehty vasta hyvin vähän, hankkeessa kerättiin uutta tutkimusaineistoa asiakkaiden, työntekijöiden ja asiakasprosessien näkökulmasta neljältä alueelta eri puolilta Suomea. Aineistot kerättiin pääosin yhdessä, mutta kustakin aineistokokonaisuudesta vastasi 1–2 hankkeessa mukana olevaa tutkijaa. Tutkimuksen aineistot koostuivat yksilöhaastatteluista, fokusryhmähaastatteluista ja asiakirja-aineistoista (ks. taulukko 1).

Taulukko 1. Tutkimuksen aineistot

Aineisto	Sisältö
Gerontologisen sosiaalityön ja diakoniatyön asiakkaiden yksilöhaastattelut (N=19)	Elämäntilanteet, tuen tarpeet, asiakkuuteen ja ohjaukseen liittyvät kokemukset
Gerontologisen sosiaalityön asiakasasiakirjat (N=55)	Erityisen tuen tarpeessa olevien elämäntilanteet, ohjautuminen gerontologiseen sosiaalityöhön sekä työskentely erityistä tukea tarvitsevien kanssa
Gerontologisten sosiaalityöntekijöiden ryhmähaastattelut (N=7)	Elämäntilanteet sosiaalityöntekijän näkökulmasta, työskentely erityistä tukea tarvitsevien kanssa
Asiakas- ja palveluohjaajien ryhmähaastattelut (N=5)	Tuen tarpeiden tunnistaminen, ohjaaminen palveluihin

Sosiaalipäivystyksen ja taloudellisen tuen työntekijöiden ryhmähaastattelut (N=3)	lääkkäiden taloudellisen tuen sekä äkillisten tuen tarpeiden tunnistaminen ja tarpeisiin vastaaminen
Kolmannen sektorin toimijoiden ryhmähaastattelut (N=12)	Taloudellisten haasteiden ilmeneminen ja niiden ratkaisuisa mukana olevat toimijat
Etsivän vanhustyön työntekijöiden ryhmähaastattelut (N=3)	Elämäntilanteet, tuen tarpeet, etsivän vanhustyön käytännöt, tuen tarpeiden tunnistaminen ja niihin vastaaminen

Litteroitua aineistoa kertyi yli tuhat sivua. Aineistosta ja tutkimustehtävästä riippuen analyysimenetelminä käytettiin erilaisia laadullisia analyysimenetelmiä, kuten sisällönanalyysiä, narratiivista analyysiä, kehysanalyysiä ja kategoria-analyysiä. Tutkimusaineistot on anonymisoitu ja ne on tarkoitettu arkistoida asiakasasiakirja-aineistoa lukuun ottamatta Yhteiskuntatieteelliseen tietokantoon, jolloin ne ovat myös muiden tutkijoiden käytettävissä.

Tutkimusryhmä

Tutkimushankkeen vastuuhenkilöinä sekä oman yliopistonsa työpaketista ja sen tutkijaryhmän toiminnasta vastaavina henkilöinä toimivat:

- Sosiaalityön professori Marjaana Seppänen (HY), konsortiohankkeen vastuullinen johtaja
- Apulaisprofessori (sosiaalityö) Elisa Tiilikainen (UEF): ensimmäinen työpaketti (TP1)
- Apulaisprofessori (sosiaalityö, hyvinvointipalvelut ja -politiikka) Minna Zechner (LY, myöhemmin HY): toinen työpaketti (TP2)
- Apulaisprofessori Ilkka Pietilä (HY): kolmas työpaketti (TP3)

Hankkeen tutkijoina toimivat:

- Yliopistonlehtori Riitta-Liisa Kinni (UEF)
- Väitöskirjatutkija Jenna Hirvonen (nyk. Peiponen) (UEF)
- Väitöskirjatutkija Suvi Ruotsalainen (UEF)
- Väitöskirjatutkija Anne Korpelainen (LY)
- Post doc-tutkija Eeva Rossi (LY)
- Yliopistonlehtori, YTT, Pia Skaffari (LY)
- Väitöskirjatutkija Mia Niemi (HY)
- Väitöskirjatutkija Tiina Soukiala (HY)

Hankkeen keskeiset tulokset

Seuraavassa esitellään kunkin työpaketin keskeiset tulokset tiivistettynä. Hankkeessa joulukuuhun 2023 mennessä valmistuneet julkaisut löytyvät liitteenä olevasta julkaisuluettelosta. Tutkimusartikkeleita on tulossa lähivuosina lisää, ja julkaisuja päivitetään hankkeen verkkosivuille (gerit.fi).

TP 1: Portinvartijat – asiakas- ja palveluohjausprosessi gerontologiseen sosiaalityöhön

Itä-Suomen yliopiston toteuttamassa työpaketissa tarkasteltiin gerontologista sosiaalityötä asiakas- ja palveluohjausprosessien näkökulmasta. Tavoitteena oli tuottaa tietoa siitä, millä tavoin ikääntyvien tuen tarpeita tunnistetaan ja miten heitä ohjataan – tai ei ohjata – tarkoituksenmukaisten palveluiden pariin. Tarkempina tutkimuskysymyksinä olivat: i) Millä tavoin ikääntynyt tunnistetaan erityisen tuen tarpeessa olevaksi gerontologisen sosiaalityön asiakkaaksi? ja ii) Millainen on gerontologisen sosiaalityön palvelutarpeen arviointi ja siihen liittyvä asiakasohjausprosessi asiakkaiden ja työntekijöiden näkökulmasta?

Tulosten mukaan ikääntyvien asiakkaiden erityisen tuen tarpeiden tunnistaminen ja gerontologiseen sosiaalityöhön ohjautuminen on usein sattumanvaraista ja riippuvaista siitä, miten gerontologisen sosiaalityön palvelut on alueella järjestetty. Valtakunnallisesti ikääntyville suunnatuilla asiakas- ja palveluohjausyksiköillä on jo pitkään ollut keskeinen rooli palvelutarpeen arvioinnissa ja palveluihin ohjaamisessa, mutta tulostemme mukaan asiakas- ja palveluohjaajat kokevat sekä erityisen tuen tarpeen tunnistamisen että erilaisiin sosiaalisiin ongelmiin vastaamisen haastavaksi. Ikääntyviä asiakkaita ei aina osata ohjata sosiaalityön pariin tai siihen ei omassa organisaatiossa ole riittävästi mahdollisuuksia esimerkiksi vähäisen gerontologisten sosiaalityöntekijöiden määrän vuoksi.

Lainsäädännössä määritelty erityisen tuen tarve näyttäytyi tutkimukseemme osallistuneille asiakas- ja palveluohjaajille vaikeasti määriteltävänä ja tulkinnanvaraisena, minkä myötä gerontologisen sosiaalityön tarvetta oli usein vaikea tunnistaa tai käyttää perusteena sosiaalityön palveluihin ohjaamiselle. Selkeimmin erityisen tuen tarve liitettiin kaltoinkohteluun, mutta sen määrittely näyttäytyi vahvasti tulkinnallisena ja neuvoteltavana. Tämä mahdollistaa yksilöllisten elämäntilanteiden ja tuen tarpeiden tunnistamisen, mutta voi huonoimmillaan johtaa siihen, ettei sosiaalityön tarvetta tunnistettava riittävästi ja riittävän ajoissa, jolloin ongelmat pääsevät kasautumaan ja pitkittymään.

Asiakas- ja palveluohjaajat kokivat gerontologisen sosiaalityön asiantuntijuudelle olevan tarvetta, kun asiakkaalla on useita monimutkaisia ja sotkuisia ongelmia esimerkiksi taloudessa, asumisessa ja päihteiden käytössä. Sosiaalityöntekijästä toivottiin vastuunottajaksi erityisesti eettisesti haasteellisissa tilanteissa, joissa on harkittava asiakkaan itsemääräämisoikeuteen, autonomiaan ja rajoittamiseen liittyviä kysymyksiä. Sosiaalityöntekijää kaivattiin myös työpariksi esimerkiksi hankaliksi koetuille kotikäynneille. Käytännössä asiakas- ja palveluohjauksen sekä gerontologisen sosiaalityön konkreettinen yhteistyö oli kuitenkin vähäistä.

Tutkimustulostemme mukaan ikääntyvät asiakkaat voivat joutua palvelusta toiseen palloteltaviksi niin sanotuista yhden luukun malleista huolimatta. Asiakas- ja palveluohjaajat puhuivat ”pyörivästä kehästä”, jonka myötä osa asiakkaista palaa toistuvasti takaisin lähtöpisteeseen, sillä tarkoituksenmukaisia palveluja ei ole saatavilla tai palveluja tarjoavat yksiköt eivät suostu ottamaan asiakasta vastaan. Haasteita kohdattiin etenkin sosiaalisiin ongelmiin liittyviin tuen tarpeisiin vastaamisessa, mihin liitettiin muun muassa päihde- ja mielenterveysongelmia, asunnottomuutta sekä ristiriitoja sosiaalisissa suhteissa. Avun tarjoamisen ja tuen tarpeiden tunnistamisen haasteet olivat yleisiä myös muistisairaiden ihmisten kanssa työskennellessä, mistä olisi tärkeä saada lisää tutkimustietoa sosiaalityön kontekstissa.

Tutkimustulostemme valossa näyttää siltä, että nykyinen palvelujärjestelmämme ei ole pystynyt vastaamaan ikääntyvien moninaisiin tuen tarpeisiin riittävästi. Uusilla hyvinvointialueilla ikääntyville suunnatut asiakas- ja palveluohjausyksiköt ovat jälleen keskeisessä roolissa tuen tarpeiden tunnistamisessa ja palveluihin ohjautumisessa. Tulostemme pohjalta ehdotamme huomiota kiinnitettävän näiden yksikköjen tehostamisen sijaan ikääntyneille tarjottavien sosiaalipalvelujen kehittämiseen, jotta tarkoituksenmukaisia palveluita on riittävästi ja oikea-aikaisesti tarjolla. Lisäämällä resursseja myös kevyemmän tuen palveluihin voidaan parhaimmillaan ehkäistä tai ainakin hidastaa sosiaalisten ongelmien pahenemista.

TP 2: Ikääntyneiden taloudelliset haasteet

Lapin yliopiston työpaketti kohdentui pääosin hankkeen kahteen ensimmäiseen tutkimuskysymykseen, jotka koskevat erityisen tuen tarpeessa olevien vanhojen ihmisten elämäntilanteita, varsinkin talouden näkökulmasta, tuen tarpeita sekä gerontologisen sosiaalityön palveluihin ohjautumista. Työpaketin avulla pyrittiin vastaamaan seuraaviin tutkimuskysymyksiin: i) Miten taloudelliset ongelmat nivoutuvat osaksi iäkkäiden erityisen tuen tarvetta? ja ii) Miten tai mitä reittiä ikääntyneet pääsevät gerontologisen sosiaalityön asiakkaiksi tai jäävät ulkopuolelle, kun heillä on taloudellisia ongelmia?

Iäkkäiden taloudelliset ongelmat ovat osin aikuiselämän varrella kertyneitä ja kasaantuneita ongelmakimppuja, joiden taustalla voi olla esimerkiksi oma tai läheisen päihde- tai peliriippuvuus tai työskentely lähinnä virallisen talouden ulkopuolella. Yhtä lailla talousongelmat voivat johtua yllättävistä tilanteista, kuten 1990-luvun lamasta, puolison kuolemasta, omasta sairastumisesta tai vammautumisesta. Ikääntymisen myötä terveys usein heikkenee ja yhä suurempi osa tuloista menee terveyden hoitamiseen tai sosiaalipalveluihin. Tämä on haaste etenkin pienituloisille ja yllättävät menot kuten hammaslääkärikäynti tai jääkaapin rikkoutuminen voivat vielä talouden nopeasti epätasapainoon.

Taloudelliset ongelmat kuormittavat ikääntyneiden läheissuhteita ja talousongelmien ratkaiseminen pysyvästi on hankalaa. Syynä tähän on muun muassa se, että työssäkäynti on harvoin mahdollista heikon fyysisen tai psyykkisen terveydentilan sekä korkean iän vuoksi. Eläkkeet ovat ainoa pysyvä toimeentulo, ja mikäli niistä menee kohtalainen osa esimerkiksi ulosotossa olevien velkojen (omien tai läheisten) maksamiseen, ei taloudellista tilannetta päästä kohentamaan. Ikääntyneet myös usein avustavat omia lapsiaan, vaikka heillä ei olisi siihen varaa. Kaikilla ei ole ollut työkäisenä mahdollisuutta varautua tulojen pienemiseen eläkkeelle jätäessä muun muassa työttömyyden tai rikkonaisen työhistorian vuoksi.

Palveluista saatetaan kieltäytyä korkeiden asiakasmaksujen vuoksi tai siksi, että ne eivät vastaa ikääntyneiden tarpeita. Lääkkeiden käyttämättä jättäminen tai ruoan määrästä tai laadusta tinkiminen ovat myös keinoja säästää. Palvelut, jotka eivät vastaa tarpeisiin, tai muista syistä palveluiden ulkopuolelle jääminen voivat aiheuttaa lisää haasteita ja kuluja arjessa selviytymiseen, esimerkiksi jos turvaudutaan sopivammiksi koettuihin mutta kalliimpiin yksityisiin palveluihin. Digitalisaatio ja sähköiset järjestelmät luovat osaltaan esteitä asioiden hoidolle sekä palveluiden käytölle ja voivat aikaansaada tai edistää syrjäytymistä. Julkisten palveluiden lisäksi edes järjestöjen ja diakoniatyön apu ei ole helposti saatavilla. Esteenä voi olla muun muassa se, että vapaaehtoiset eivät aina halua olla tekemisissä muistisairauksista, mielenterveyden ongelmista tai käyttäytymisen

haasteista kärsivien ikääntyneiden kanssa. Lisäksi avun vastaanottaminen saatetaan kokea häpeällisenä tai sen tarvetta ei tunnisteta tai tunnusteta. Tietämättömyys avusta tai palveluista ja yhteydenpidon ongelmat esimerkiksi siksi, että ikääntynyt ei vastaa tuntemattomasta numerosta tulevaan soittoon, osaltaan myös estävät avun saantia. Iäkkäitä ohjataan järjestöistä ja diakoniatyöstä gerontologisen sosiaalityön piiriin varsinkin, kun iäkkäiden elämässä on monia yhtäaikaista ongelmia tai pitkäkestoisemman avun tarvetta.

Ikääntyneiden taloudellisesta huono-osaisuudesta on tehty hyvin vähän tutkimusta. Tutkimusta tarvittaisiin, jotta kyettäisiin luomaan pitkäkestoisempia ratkaisuja. Riippuvuuksien, hyväksikäytön tai väkivallan merkitystä taloudellisiin vaikeuksiin ei juuri tunneta, ja tietoa elämäntilanteiden eri vaiheiden vaikutuksista ikääntyneiden taloudelliseen huono-osaisuuteen tarvitaan, jotta huono-osaisuutta tuottaviin tekijöihin voitaisiin puuttua ajoissa. Taloudellisen huono-osaisuuden ja muun huono-osaisuuden yhteydet ja vaikutukset ovat heikosti tunnettuja. Koska taloudelliset ongelmat eivät usein helpotu iän myötä, niitä on tarpeen pyrkiä ratkaisemaan aikaisemmin, jotta ne eivät kasvaisi ja kertaantuisi vanhuudessa. Tarvetta on myös luoda uusia välineitä ratkaista pysyvämmiin vanhuudessa kohdattuihin taloudellisiin ongelmiin.

TP 3: Gerontologinen sosiaalityö kasautuvan huono-osaisuuden asiakastilanteissa

Helsingin yliopiston työpaketissa tarkasteltiin sosiaalityötä kasautuvan huono-osaisuuden asiakastilanteissa. Työpaketin kysymykset olivat: i) Millaisia uudenlaisia kompleksisen huono-osaisuuden ilmenemismuotoja gerontologisen sosiaalityön asiakkaiden elämäntilanteisiin liittyy? ii) Miten erityisen tuen tarpeessa olevien iäkkäiden asiakkaiden kanssa työskennellään? ja iii) Millaisia sosiaalityön käytäntöjä on tunnistettavissa?

Vanhojen ihmisten vaikeiden elämäntilanteiden olennainen piirre on erilaisten ongelmien yhteen kietoutuminen. Ongelmiin liittyy usein myös kumuloituneisuutta eli sitä, että yksittäisestä tapahtumasta oli käynnistynyt ketju erilaisia vaikeuksia. Toisinaan taas ongelmat olivat kasautuneet elämänhistorian aikana pitkältikin ajalta, esimerkiksi vaikeista lapsuuden tai varhaisaikuisuuden kokemuksista lähtien. Vaikeisiin kokemuksiin yhdistyy myös yhteiskunnallinen ja historiallinen aika, kuten sota tai lama, sekä rakenteelliset tekijät, kuten palvelujen puutteet tai kielteiset kokemukset palvelujärjestelmästä eri ikäisenä. Huono-osaisuus ei kuitenkaan rakennu kaikilla ikääntyneillä samalla tavalla, minkä vuoksi myös ongelmien purkaminen edellyttää erilaisia palvelujen muotoja ja menetelmiä, sekä suhdeperustaista työskentelyorientaatiota.

Kompleksinen huono-osaisuus on usein kytköksissä vanhojen ihmisten sosiaalisiin suhteisiin, erityisesti perhesuhteisiin. Ongelmat ovat suhteisiin limittyviä sekä jaettuja, eivät ainoastaan yksilöä koskettavia. Vanhuuden elämänvaiheessa aiemmin koetut perheongelmat saattavat myös saada uusia muotoja perheensisäisten roolien muuttuessa sekä hoivan tarpeiden ja muista ihmisistä riippuvuuden lisääntyessä. Suhteet saattavat olla haavoittavia ja lisätä tuen tarpeita, mutta samanaikaisesti ne voivat olla merkityksellisiä iäkkäälle ihmiselle ja kannatella häntä. Suhteiden säilyttäminen ja iäkkään ihmisen suojaaminen haastaa palvelujärjestelmän kykyä vastata tuen tarpeisiin kompleksisissa elämäntilanteissa. Ylisukupolvinen huono-osaisuus sitoo usein perhesukupolvia yhteen. Hoivapolitiikassa vallalla oleva omaisolettama ja hoivavastuun kertyminen perheenjäsenille saattavat omalta osaltaan lisätä perheissä koettuja paineita.

Liittyen erityisen tuen tarpeessa olevien iäkkäiden asiakkaiden kanssa työskentelyyn tutkimuksemme perusteella näytti siltä, että palvelujärjestelmä ei pysty tehokkaasti vastaamaan iäkkäiden ihmisten monimuotoisiin ja kompleksisiin ongelmiin. Erityisen tuen tarpeessa olevien iäkkäiden kanssa työskentelyssä luottamus nousee keskeiseksi ja myös haastavaksi asiaksi. Monilla erityisen tuen tarpeessa olevilla iäkkäillä on elämänsä aikana kertyneitä huonoja kokemuksia sekä palvelujärjestelmästä että ihmisistä ylipäänsä. Tämä vaikeuttaa luottamuksellisen suhteen muodostumista työntekijän kanssa. Osa asiakkaista kieltäytyy kokonaan palveluista ja osalla epäluottamus värittää työskentelyä niin, että sosiaalityöntekijän mahdollisuudet auttamiseen ovat vähäiset.

Samaan aikaan gerontologinen sosiaalityö painottuu monin paikoin lyhytaikaiseen ja akuutteihin ongelmatilanteisiin ratkaisuja etsivään toimintaan. Pitkäjänteisen ja suunnitelmallisen työn osuus oli kuitenkin joillain alueilla vahvistunut viime vuosina. Yleisesti ottaen pitkäjänteisen, paneutuvan suhdeperustaisen työskentelyn roolia tulisi vahvistaa ja kehittää edelleen gerontologisen sosiaalityön käytännössä. Suhdeperustaisuudella tarkoitamme työskentelyotetta, jossa ihmissuhteet asetetaan työskentelyn keskiöön. Suhdeperustaisessa sosiaalityössä korostuu kunnioittava, kokonaisvaltainen ja luottamuksellinen työskentelyote. Iäkkäiden erityisen tuen tarpeet ovat sen luonteisia, ettei niihin pystytä vastaamaan pelkästään palveluohjauksella tai muulla lyhytaikaisella tuella, vaan työskentelyssä tarvitaan pitkäjänteistä yksilöllisiin tarpeisiin räätälöityä muutos- ja kannattelutyötä. Tämän kaltaista työtä ja orientaatiota olisi tärkeää tutkia ja kehittää jatkossa gerontologisessa sosiaalityössä ja iäkkäiden palveluissa laajemminkin.

Johtopäätökset

Gerontologinen sosiaalityö on väestön ikääntymisen myötä yhä tärkeämmäksi määrittyvä sosiaalityön osa-alue, josta tämä tutkimushanke on tuottanut uutta ja ajankohtaista tutkimustietoa. Keskeinen havainto hankkeessa oli se, että gerontologisen sosiaalityön tarve on suuri ja kasvaa väestön vanhetessa. Silti samaan aikaan gerontologisen sosiaalityön saatavuus on heikkoa, vaikka sen avulla voitaisiin lisätä hyvinvointia, puuttua ajoissa vaikeisiin elämäntilanteisiin ja myös vähentää tai viivästyttää hoivan ja muiden palveluiden tarpeita. Hyvinvointialueiden rakenteissa gerontologinen sosiaalityö ei juuri näy.

Tutkimushankkeen keskeiset tulokset voidaan tiivistää seuraavasti:

- Iäkkäiden vaikeat elämäntilanteet muodostavat usein moniulotteisen kokonaisuuden, jossa ongelmat ovat tiiviisti yhteen kietoutuneita. Kompleksiset elämäntilanteet voivat olla seurausta elämänsä aikana kasautuneista ongelmista tai kumuloituneista tapahtumista myöhemmällä iällä.
- Moniulotteisen huono-osaisuuden keskeisiä ulottuvuuksia ovat ongelmat sosiaalisissa suhteissa (erityisesti perhesuhteissa) ja talousongelmat.
- Erityisesti pienituloisilla sosiaali- ja terveyspalveluihin liittyvät maksut aiheuttavat taloudellisen tilanteen kiristymisen ja riski jäädä palvelujen ja lääkehoidon ulkopuolelle kasvaa.
- Digitalisaatio ja sähköiset järjestelmät lisäävät syrjäytymisen riskiä.
- Asiakas- ja palveluohjausyksiköillä on keskeinen rooli palvelutarpeen tunnistamisessa, arvioinnissa ja palveluihin ohjaamisessa.

- Gerontologiseen sosiaalityöhön ohjautuminen on usein sattumanvaraista ja riippuu siitä, miten gerontologisen sosiaalityön palvelut on kyseisellä alueella järjestetty.
- Erityisen tuen tarpeen tunnistaminen on vaikeaa ja tulkinnanvaraista, ja sen tulkinnat vaihtelevat eri alueilla.
- Ohjautuminen gerontologiseen sosiaalityöhön ei aina toteudu tarvetta edellyttävällä tavalla erityisen tuen tarpeen tunnistamisen puutteen ja gerontologisen sosiaalityön puutteellisten resurssien vuoksi.
- Asiakas- ja palveluohjauksessa tunnistetaan gerontologisen sosiaalityön tarve tilanteissa, joihin liittyy eettisiä jännitteitä esimerkiksi suhteessa itsemääräämisoikeuteen.
- Keskeisiä elementtejä gerontologisen sosiaalityön asiakkuudessa ovat luottamus ja suhdeperustaisuus.
- Etsivä vanhustyö edellyttää onnistuakseen eri toimijoiden välistä yhteistyötä sekä tuen tarpeiden tunnistamista yli organisaatio- ja sektorirajojen.

Jatkotutkimuksen tarpeet

Jatkotutkimuksen tarpeiden osalta tutkimuksessa tunnistettiin seuraavat teemat: i) tuen tarpeiden tunnistamisen haasteet erityisesti muistisairaiden ihmisten kanssa työskenneltäessä, ii) ikääntyneiden taloudellisen huono-osaisuuden erityispiirteet ja soveltuvien ratkaisujen mahdollisuudet, iii) riippuvuuksien ja hyväksikäytön pitkäkestoiset vaikutukset sekä iv) gerontologisen sosiaalityön menetelmiä ja työskentelyorientaatioita koskeva tutkimus.

Hankkeen julkaisut

Vuosina 2021–2022 toteutetun Gerontologinen sosiaalityö erityisen tuen tarpeisiin vastaamassa (GERIT) -hankkeen julkaisut:

Vertaisarvioidut tutkimukset

Niemi, Mia & Pietilä, Ilkka (2023) Perhesuhteiden diskursiivinen rakentuminen gerontologisen sosiaalityön asiakkaiden asiakirjoissa. *Gerontologia*, 37(3), 247–263.

<https://doi.org/10.23989/gerontologia.126182>

Peiponen, Jenna, Tiilikainen, Elisa, & Kinni, Riitta-Liisa (2023) Pyörivää kehää ja pallottelua: Tuen tarpeisiin vastaamisen haasteet ikääntyneiden asiakas- ja palveluohjauksessa. *Focus Localis*, 51(2), 26–42. <https://journal.fi/focuslocalis/article/view/122968>

Soukiala, Tiina (2023) Sosiaalityöntekijöiden työelleen asettamat tavoitteet gerontologisessa sosiaalityössä. *Gerontologia*, 37(3), 264–280. <https://journal.fi/gerontologia/article/view/127598>

Zechner, Minna & Rossi, Eeva (2023) Narrated social distance. Generational ties. In Shahnaj Begum, Joan Harbinson, Päivi Naskali & Minna Zechner (toim.) *Distance, Equity and Older People's Experiences in the Nordic Periphery. Centering the Local*. Abingdon: Routledge, 30–46.

<https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003280330-4/narrated-social-distance-minna-zechner-eeva-rossi>

Ei-vertaisarvioidut julkaisut

Kinni, Riitta-Liisa, Rossi, Eeva, Zechner, Minna, Tiilikainen, Elisa, Seppänen, Marjaana, Skaffari, Pia, Soukiala, Tiina, Ruotsalainen, Suvi, Peiponen, Jenna, Pietilä, Ilkka, Niemi, Mia & Korpelainen, Anne (2023) Gerontologisen sosiaalityön osaamista tarvitaan – tuloksia GERIT-hankkeesta. *Gerontologia* 37(3), 281–288. <https://doi.org/10.23989/gerontologia.130628>

Kinni, Riitta-Liisa & Tiilikainen, Elisa (2022) Gerontologinen sosiaalityö näkyväksi - tutkimustiedolla kohti vakiintunutta paikkaa palvelujärjestelmässä. Sosiaalityön tutkimuksen seura ry 2/2022 <http://www.sosiaalityontutkimuksenseura.fi/Ajankohtaista?id=173>

Niemi, Mia, Soukiala, Tiina, Rossi, Eeva, Hirvonen, Jenna, Ruotsalainen, Suvi, Korpelainen, Anne, Kinni, Riitta-Liisa, Skaffari, Pia, Pietilä, Ilkka, Tiilikainen, Elisa, Zechner, Minna & Seppänen, Marjaana (2021) Gerontologinen sosiaalityö erityisen tuen tarpeisiin vastaamassa. *Gerontologia* 35(2), 210–212. DOI: <https://doi.org/10.23989/gerontologia.107922>

Peiponen, Jenna (2023) "Ja taas lähdetään pyörimään siihen ympyrään" – neljä haastetta iäkkäiden tuen tarpeisiin vastaamisessa. *GeroMetron kyydissä -blogi*.

https://www.socca.fi/kehittamishankkeet_ja_verkostot/ikaihmissen_palvelujen_kehittamisverkosto_gerometro/gerometron_kyydissa_-blogi/gerometron_kyydissa_-blogin_syottosivu/ja_tas_lahdetaan_pyorimaan_siihen_ympyraan_-nelja_haastetta_iakkaiden_tuen_tarpeisiin_vastaamisessa.10261.blog

Rossi, Eeva, Korpelainen, Anne, Hirvonen, Jenna & Ruotsalainen, Suvi (2021) Erityisen tuen tarpeet iäkkäiden arjessa. Vanhustyö 3/2021, 12–13.

Rossi, Eeva, Zechner, Minna, Tiilikainen, Elisa, Pietilä, Ilkka, Seppänen, Marjaana, Kinni, Riitta-Liisa, Skaffari, Pia, Ruotsalainen, Suvi, Soukiala, Tiina, Hirvonen, Jenna, Niemi, Mia, Korpelainen, Anne (2022) Gerontologinen sosiaalityö etsii paikkaansa muuttuvassa palvelujärjestelmässä. Yhteiskuntapolitiikka 87(5–6), 579–584. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022112366601>

Ruotsalainen, Suvi (2022) Etsivän vanhustyön tematiikkaa tutkimuksen näkökulmasta: Miksi olen ryhtynyt tutkimaan etsivää vanhustyötä? Helsingin Diakonissalaitoksen ”Puheenvuoroja etsivästä vanhustyöstä”-julkaisu. Linkki julkaisuun: <https://evermade-hdl.s3.eu-central-1.amazonaws.com/wp-content/uploads/2022/02/14131411/Etsiva-vanhustyo.pdf>

Tiilikainen, Elisa & Kinni, Riitta-Liisa (2022) Gerontologinen sosiaalityö näkyväksi - tutkimustiedolla kohti vakiintunutta paikkaa palvelujärjestelmässä. Itä-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. ISOblogi. <https://www.isonet.fi/julkaisut-ja-materiaalit/isoblogi/2021/gerontologinen-sosiaalityo-nakyvaksi-tutkimustiedolla-kohti-vakiintunutta-paikkaa-palvelujarjestelmassa.html>

Zechner, Minna & Seppänen, Marjaana (2022) Ikääntyneiden sosiaalityö on jäänyt syrjään sote-uudistuksessa. Helsingin Sanomat 22.1.2022. <https://www.hs.fi/mielipide/art-2000008550987.html>

Zechner, Minna, Soukiala, Tiina & Rossi, Eeva (2021) Voiko ikääntynyt olla erityisen tuen tarpeessa? Sosnetin tiedeblogi <https://sosiaalityontiedeblogi.home.blog/>

Opinnäytetyöt

Johanna Kouri (2023) Narratiivinen tutkimus erityistä tukea tarvitsevien ikääntyneiden miesten elämänculusta. Pro gradu –tutkielma. Lapin yliopisto. [Narratiivinen tutkimus erityistä tukea tarvitsevien ikääntyneiden miesten elämänculusta \(ulanland.fi\)](https://narratiivinen-tutkimus-erityista-tukea-tarvitsevien-ikaaentyneiden-miesten-elamanculusta-ulanland.fi)

Muut tuotokset

Hankkeessa kerätty haastatteluaineisto on tarkoitus arkistoida Yhteiskuntatieteelliseen tietoaarkistoon, jolloin se on muiden tutkijoiden käytettävissä. Aineisto sisältää sekä ryhmä- että yksilöhaastatteluita, ja kaikissa haastatteluissa on keskiössä ikääntyneiden vaikeat elämäntilanteet. Haastatteluja toteutettiin eri puolilla Suomea, ja niissä on mukana muun muassa: asiakas- ja palveluohjaajia, gerontologisia sosiaalityöntekijöitä, ikääntyneiden kanssa toimivien järjestöjen työntekijöitä ja vapaaehtoisia, diakoniatyöntekijöitä, sosiaalipäivystyksen työntekijöitä sekä iäkkäitä diakoniatyön ja gerontologisen sosiaalityön asiakkaita (yksilöhaastatteluita).

Iäkkäiden erityisen tuen tarve -tietopaketti hankkeen verkkosivuilla: <https://blogs.helsinki.fi/gerit-hanke/tietoa-erityisen-tuen-tarpeesta/>